

ТУРДУБАЕВА Н. Ш.

¹КНУ им. Ж.Баласагына, Бишкек, Кыргызская Республика

TURDUBAEVA N.SH.

¹Balasagyn Kyrgyz National University, Bishkek, Kyrgyz Republic

e- mail: nazgult.72@mail.ru

ЖУЊГОДОГУ КЫРГЫЗДАРДЫН ЖАЗУУЧУСУ ТУРГАНБАЙ КЫЛЫЧБЕКТИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ

ТВОРЧЕСТВО КЫРГЫЗСКОГО ПИСАТЕЛЯ ИЗ СИНЬЦЗЯНА ТУРГАНБАЯ КЫЛЫЧБЕКА

CREATIVITY OF THE KYRGYZ WRITER FROM XINJIANG TURGANBAI KYLYCHBEK

Жуңгодогу кыргыздардын жазуучусу Турганбай Кылычбек окурмандарга 60-жылдары эле таанылып, урматтосуна ээ болуп баштаганда, Кытайда маданият төңкөрүшү болуп, ал төңкөрүштүн кесепети жалпы чыгармачылыгына таасир этип, адегенде казак тилинде жазып, ыр, аңгеме, повесттерин жарыялап, Жусуп Баласагындын “Кутадгу билиг” дастанын Норуз Үсөнаалы менен бирге, байыркы түрк тилинен азыркы кыргыз тилинде которуп бергендиги, ошол котормонун сапаты, ийгиликтери жана кемчиликтери тууралу кеңири айтылып, анын чыгармачылыгына хронологиялык багытта анализ жүргүзүлөт.

Өзөк сөздөр: жазуучу, аңгеме, казак тилинде повесттер, ырлары, романдары, сыйлык.

Кыргызский писатель Турганбай Кылычбек из Синьцзяна, когда стал известен и завоевывал уважение читателей в 1960-е годы, в Китае произошла культурная революция. Последствия культурной революции сильно повлияли на его творчество. Сначала Турганбай Кылычбек писал стихи, рассказы на казахском языке, перевел с древнетюркского языка на современный кыргызский поэму «Кутадгу билиг» Жусупа Баласагына вместе с Норузом Усенаалы. В статье подробно описано качество, успехи и недостатки этого перевода, также в хронологическом порядке проведен анализ его творческой деятельности.

Ключевые слова: автор, рассказ, рассказы на казахском языке, стихи, романы, награда.

The Kyrgyz writer Turganbai Kylychbek from Xinjiang, when he became famous and won the respect of readers in the 1960s, a cultural revolution took place in China. The consequences of the Cultural Revolution greatly influenced his work. At the beginning his activity Turganbai Kylychbek wrote poems, stories in the Kazakh language, translated from the ancient Turkic language into the modern Kyrgyz poem "Kutadgu bilig" by Zhusup Balasagyn together with Noruz Usenaaly. The article describes in detail the quality, successes and shortcomings of this translation, as well as an analysis of its creative activity in chronological order.

Key words: author, story, stories in Kazakh, poems, novels, award.

Жуңгодогу кыргыздар тарыхый жана социалдык абалы башка улуттардын арасында жашаса да, өз маданиятын жана тарыхын, адабиятын өнүктүрүүгө салымдарын кошуп, окурмандардын назарын буруп, аларды өз эне тилин унутпоого чакырып, кыргыз тилинде басмаканаларын ачып, мектептерди, институттарды иштетип, мекенчилдик ишенимин терең

урматтап, колдоруна келишинче китептерди чыгарып, ар бирөөнү жыйнак түрүндө кыргыз окурмандарына сунуштап, Кыргызстанга чейин алып келип, тааныштырып турушкан. 2016-жылдан бери Кытайда жашаган кыргыздардын саясий-социалдык абалы мамлекеттин саясатынын торуна камалып, алар менен чыгармачылык байланыш, мамиле күтүү кан буугандай токтоп калды. Бирок Кыргызстанда Кытайда жашаган кыргыздардын оозеки чыгармачылыгын жана жазма адабиятын изилдөө токтоп калган жок. Ошол алкактан алып караганда, азыркы макалада Кытайда жашап өткөн жазуучу жана котормочу, кара сөздүн чебери Турганбай Кылычбектин чыгармачылык өнөрканасына сереп кылып, Кыргызстандык окурмандарга таанытып, анын жараткан чыгармаларынын өзгөчөлүктөрүн айтып берүүгө багытталат. Жазуучу Турганбай Кылычбек Кыргызстанда 1992-жылдары эле белгилүү боло баштаган. Ал Жунгодогу кыргыз адабиятынын негиз салуучуларынын бири катары баалаган пикирлер кездешет [1.153-б.].

Жунгодо кыргыз элине белгилүү жазуучу, акын, драматург, журналист Турганбай Кылычбек 1940-жылы октябрда Иле Казак автоном областы, азыркы Текес ооданына караштуу Көктерек айылында бул дүйнөгө келген. 1958-1962-жылдары Шинжаң педагогика институтунун тил-адабият факультетинде окуйт. Окуусун аяктагандан кийин “Шинжаң гезитинин” казак бөлүмүндө кабарчы, андан редакторлук кызматка чейин көтөрүлүп иштеп турганда, 1971-жылы Текес ооданына коомдун коопсуздук мекемесинде, 1980-жылдан баштап, “Шинжаң кыргыз адабияты” аттуу журналынын редакциясында өмүрүнүн акырына иштейт.

Жазуучунун чыгармачылыгы 1959-жылы “Жарадар өгүз” деген аңгемеси менен таанылган [2.91-б.]. Аталган ырын улай “Сагыныч ыры” (1960), “Бойдоктор ыры” (1961) аттуу ырлары жарыяланган [3.155-164-б.] Маселен, 1992-жылы “Кыргыз калемгерлери” аттуу акын-жазуучулардын жыйнагында “Сагыныч ыры” деген 15 куплеттүү ырына токтолуп өтсөк. Аталган ырын Турганбай Кылычбек 18-жашында жазганын мындайча кабарлайт.

Он сегизде курагым,
Ойлонуп толкуп турамын,
Иргеп алар кезегим
Илимдин тунук булагын [3.160-163-б.]

деген саптары жазуучунун илим-билимге умтулган мезгилинен кабар салат. Ошону менен катар үйүнөн алыстаган жаш өспүрүмдүн энесине болгон кусалыгы да айтылат.

Бугданын жугам абасын,
Буулуккан күйүт тарасын,
Ойлойт бекен энекем,
От жүрөктүү баласын [3.160-163-б.]

Бул саптар аркылуу жазуучу жаңыдан үйүнөн чыккан жаш өспүрүм баланын энеге болгон кусалыгын сүрөттөө менен баштап, ары айылынын сулуулугун, тоонун көрктүү кооздугун, кымыздын жытын, жайлоонун берекесин көркөм элестүү сүрөттөйт. Ошол табийгаттын кооздугунда балалыктын кусалыгы сезилет. Мындай балалыктан өткөн өспүрүм кезиндеги кусалык ар бир адамдын башынан өткөн. Бекеринен: “апамдын жапкан нанын сагындым”, -деп жазылган эмес да. Акындын энеге болгон кусалыгы менен бирге өзү чоңойгон айылынын көрктүү каада-салттарына, кооздугуна болгон кусалыгы да мындайча сүрөттөйт.

Сагындым кыргыз обонун,
Санжыргалдуу коногун,
Айыртып айтып олтурчу,
Айкөл “Манас” жомогун. [3.162-б.]

Жунгодогу кыргыздар табиятынан мекенчил келишет. Алардын жүрөгү жерим, мекеним, Манасым деп согот. Ошол мекенчилдик Турганбай Кылычбектин ырында да байкалат. Аталган ырындагы кусалык бара-бара жоголуп, эми тагдырга баш ийип жаткан жаш жигиттердин ойлору сулуу кыздарга кетип, кайсынысы мага жар болоор экен деп

турган учурун “Бойдоктор ыры” аркылуу көркөм элестүү сүрөттөгөн. Анын баамында келечектеги жары кайда жүрдү экен? Айылындабы, шаардабы, же жанындабы деген суроолору менен жазуу аркылуу 21-жашында жазган жаш жигиттин тилеги берилген. Адегенде эле, суроо берүү менен алгачкы саптарын мындайча баштайт.

Бойдоктук жанды кордогон,
Бозоруп күндө ойлоном.
Айткылачы, оо, кыздар,
Кайсыныча жар болом?

Бул саптарда жаш жигиттин өзүнө ылайык издеген тилегиндеги ойлору камтылган. Ошону менен катар экинчи куплетинде кайра мындай суроо берет?

Сүйөмүн, айтор, бир кызды,
Балким ал көктө жылдызбы?

Же болбосо суудагы,

Чумкуп жүргөн кундузбу? - деп жооп берет.

Жазуучуга окшоп баалаган жигиттер барбы? Бул таза сезим менен жашаган адамдын жан дүйнөсү. Аталган чыгармаларынан кийин казак тилинде “Залкар тоолордо” (1982, казак тилинде) деген аңгемелер жыйнагын окурмандарына сунуштаган. Аталган жыйнактарынан алынган “Тоолор аппак мемирейт” аттуу аңгемеси тууралуу сөз кылсак. Бул аңгемесин жазуучу “Шинжаң кыргыз адабияты” журналынын №6 санына жарыялаган. Аталган аңгеменин өзгөчөлүгү, кыргыз элинин табиятында калыптанган өнөрдүн бир түрү малчылык кесиптин аркасында жүргөн адамдардын башынан өткөргөн турмушу менен алардын бири-бири менен болгон мамилелери реалдуу сүрөттөлгөн. Аңгеменин каармандары: Жоошбай абышка, анын байбичеси Таштакан, Айдарбек, келин Айша. Төртөөнүн ортосундагы кошуналык мамиле кыргыз элинин табиятында калыптанып келген бири-бирин конокко чакырмай, кепирлешип сүйлөшмөй, өткөн-кеткенди эстемей сыяктуу көрүшүштөр сүрөттөлөт. Мындан сырткары, айыл-ападагы кептер ушак түрүндө тарап, чындыгын билбегендер: “сүйлөшө келсең адамдык мамилеси жакшы, бирок тигилер жаман деп жатпайбы?”- деген суроолор менен жүрө берегендердин бир элесин жазуучу көркөмдүү сүрөттөп берген. Өзгөчө, аңгемедеги Айдарбектин келинчеги Айша тууралуу айтылган ушак-айың сөздөр. Алар Жоошбай абышка менен бир чакырым короолош турган малчылар. Көчүп келгенден бери аксакал эмеспи деп, Жоошбай абышканы чакырып, чай берип, кичүүлүк мидеттерин аткарышат. Шагын сындырбайлы деп, Жоошбай Таштакан кемпирин алып, алардын үйүнө конокко барышат. Баргандан келиндин ыймандуу жана тың, сөзү орундуу экенин байкап, ичтеринен ойлонуп, бир жагынан ыраазы болсо, бир жагынан кандай келин болду экен деп суроо берип отура беришет. Айша келин Таштакан байбичесинин суроолоруна ыктуу жооп берип, так сүйлөп, максаттарын айтат. Маселен, “Эмне үчүн бөлүндүңөр?”- дегенде: “Качанга чейин алардын көзүн карап, алардын жасаган тирлигин жеп жүрө беребиз. Биз дагы т баркын билели, биз дагы өз алдыбызча иштейли”, - деген жообу Жоошбай менен байбичесин ыраазы кылат. Келиндин ар бир кыймылы, анын кичи пейилдиги, ыктуу сүйлөгөндөрү ушактын чындыгын четке кагат. Мындай көрүнүштөр жашообузда жолугуп жатпайбы? Мындан сырткары, Айша келиндин кайнатасы менен кайненесинин балдарына жасап койгон шарттары да кимди болсо да ыраазы кылат. Таштакан байбиче келин Айшадан: “Кайын агаларың да бөлүндү деп уктум. Аларды кайда?”-деп сураганда, Айша келин: “Бизди бул кыштоого кой менен бөлсө, аларды аркы айылдын кыштоосуна уй баккын деп, элдин уйларын алдырып, аларды баккыла да ооокатыңарды кылгыла, бирөөңөр кой багып, жүндү саткыла, бирөөңөр уй багып, эт, сүт, каймак менен бизди баккыла,”-деп кайнатам бизди бөлдү деп жооп берет. Мындай келиндин жообу, албетте кайсы окурманды болсо да ойго салып коет. Ар бир адамдын түшүнүгү ушул абышканын тарбиясындай болсо, жашоого жаштар жөндөмдүү жана кайрымдуу болушат эле. Бүгүнкү күндө жаштардын камын ата-энелер өздөрү эле көрүп койгондой! Эч убакта балдарын өздөрүнөр тапкыла, аракеттенгиле деп тарбиялабай, тескерисинче баардыгын өздөрү даярдап, аларды жеңил жашоого көндүрүп

жаткандайбыз. Ал эми аталган чакан аңгеменин мааниси дал ушунда. Ошону менен катар, аңгемедө окурмандар үчүн тарбиялык мааниси бар сөздөр да автор тарабынан колдонулган. Маселен, койдун жүнүнөн “термебоо согоюн” деген сөздүн мааниси. Бул жерде “термебоо” дегени, бул боз үйдүн түндүгүнүн эки жагына тагылуучу жип болуп эсептелет. Ошону менен катар макал-лакаптар бар. Алар: “чырылдак бүлөгө тунган экен”(урушчаак келин алган экен деген мааниде), “такылдыган тайбас экен”(эч нерсе жалтаңдабаган), “болоор бала богунан”(баланын табиятынан болот) дегендей мааниде жазылган. Жазуучунун көркөм салыштыруулары да айырмалуу. Өзгөчө, Жоошбай абышка кардын ызгаардуу күнүндө соройгон жыгачтарды аралай басканда: “Куу дүмүрлөр ак элечек оронгон кемпир сымал зыңгыраса, бутактуу балатылар кара ичик жамынган абышкача ар жерде дүмпүйөт”, - деген салыштыруусу окурмандардын назарын тартпай койбойт. Чындыгында эле, кыштын ызгаардуу сууктугу менен бороону дүмүрлөрдү аппак карга бөлөп коет. Алардын сырткы көрүнүшү ак элечек жамынган кемпирлердин элесин көз алдыңа тартат. Мындай табигый көрүнүштү кол менен жазасак да кыла албайбыз. Ал эми көркөм элестөөбүз, албетте кемпирлердин ак элечегине окшоп, бир жагынан табияттын кооздугун тартуулса, экинчи жагынан өз жашынын мезгилинде ойлогон карыянын ой жүгүртүүсү кошо берилген. Буга кошумча бутактуу балатылардын кара ичик жамынган абышкалардын көрүнүшүнө салыштарганы да айырмалуу. Жазуучу кыргыздардын төрүндө сый-урматта жүргөн аксакал-кемпирлердин баасын дагы бир ирет окурмандарына таанытып кетти. Негизи, Турганбай Кылычбекти аңгеменин чебери катары баалоодогу бир өзгөчөлүгү, бул анын көркөм элестүү сүрөттөөсү аркылуу окурмандардын назарын өзүнө тартып, ар бир муундун өкүлдөрүнө ылайыктуу жараткан салыштыруулары аңгемесинде дароо байкалат. 1982-жылы “Залкар тоолордо” аттуу аңгемелер жыйнагын казак тилинде жарыялоо менен 1985-жылы повесть жазууга бел байлаган.

1985-жылы “Чолпон” аттуу повестин окурмандарына сунуштайт. Аталган повести тууралуу белгилүү окумуштуу Мамбеттурду Мамбетакун: “Калемгердин бул повести кыргыз жаңы доор кара сөзү үчүн чоң жаңылык болду”, - деп баса белгилеп жазган [4.258-б.]. Бул пикирдин чындыгы болсо керек. Себеби, Жунго кыргыздарынын адабият тарыхында 80-жылдары гана повесть, роман жанрындагы чыгармалардын жаңыдан гана пайда боло баштаган учуру эле. Ошентип, Турганбай Кылычбектин “Чолпон” повестиндеги окуялардын өнүгүшүн окумуштуу Мамбеттурду Мамбетакун эки мезгилге бөлүп карайт. Тагыраак айтканда, Чолпондун бала кезинен секелек кызга жеткенге чейинки мезгили жана секелектен өтүп, бир үй-бүлөнүн ээси, колуктусу болгондон кийинки окуялардын өнүгүшү. Чолпон бала кезинен зээндүү, курдаштар арасында кадырлуу, ата-энесинин эрке кызы болуп, балалык кезин бактылуу күндөр аркылуу өткөрөт. Бирок ар бир кыз үйүндө конок дегендей, Чолпон өзүнүн теңин таап, турмушка чыгат. Жолдошу экөө бактылуу өмүр сүрүп, төрт баланын энеси болот. Мына бактылуулукка жеттим турганда, жакын сырдашы, балдарынын атасы бул дүйнө менен кош айтышып, акка моюн сунуп кете берет. Ошол күндөн баштап, Чолпондун башына караңгы күн түшөт. Балдары менен жалгыз калат. Чолпон үчүн жашоо токтоп калган сыяктуу болуп калат. Бирок жашоонун мыйзамынан эч ким кутула албайт. Бир дагы адам өлгөндүн аркасынан кеткен эмес деген терең философиялык түшүнүккө баш ийип, балдарына карап, жашай берет. Ошол күндөр ал үчүн өтө оор өтөт. Автор Чолпондун кайгысын өтө этияттык менен сүрөттөйт. Ар бир аял үчүн теңин жоготуу кандай оор кайгыга алып келгенинен сырткары, анын психологиялык абалындагы оор учурун, кайгысын, өзгөрүүсүн, эми бир гана өзүнө ишенесиң деген бекемдикти реалисттик планда сүрөттөп берген. Аталган повестти баалаган маанайдагы макалалар да жарыяланган [5]. Атүгүл повесть ханзу тилине которулуп, 1985-жылы жарыяланган. Жогоруда аталган аңгемелер жыйнагы жана повестин аркылуу кара сөздүн чебери катары 1989-жылы “Шинжаң эл басмасы” тарабынан “Опол тоолордо” аттуу экинчи аңгемелер жыйнагын сунуштайт. Мындай чыгармаларынын жарыяланышы ханзу, уйгур, казак, монгол тилдерине которулду. 1990-жылы “Маанай” аттуу ырлар, дастандар жыйнагын, “Каркыра өткөн ушул түн” аттуу

повестин окурмандарына сунуш кылат. Бирок аталган повести “Чолпон” повестиндей окурмандардын назарын анчейин тарта албай койгон деген пикирлер бар [5.259-б.]. Чыгармачылыгын улай автор котормочулук өнөргө да бел байлайт. Ал 1992-жылы Норуз Үсөнаалы деген адис менен бирликте Турганбай Кылычбек Жусуп Баласагындын “Кут алчу билим” дастанын байыркы түрк тилинен азыркы кыргыз тилинде араб жазуусунда которуп, дастандын дагы бир кыргыз тилиндеги котормосун жарыялоого көмөк көрсөткөн. Аталган дастандын бүгүнкү күндө өзбек (1971), уйгур (1984), казак (1986), түрк (1988), кыргыз (1988,1993,2016) тилиндеги котормолору бар. Бул котормолордун катарында Турганбай Кылычбек менен Норуз Үсөнаалынын котормосу сапаттуу жана түп нускадагы байыркы кыргыз тилинде колдонулуп жүргөн сөздөрдүн аталышын бузбай, дал өзүндөй которулган. Негизинен, аталган котормо аркылуу кыргыздардын байыркы сөздөрү бир жагынан сакталган, экинчиден, оригиналдагы бул сөздөрдүн жазылышы кыргыздар тарабынан байыртадан айтылып жүргөндөй берилген. Мисалы, дастандын 4458- кош сабында мындай деп берилген:

Түп нускада:

*Темүрчи, өтүкчи йана кырмачы,
Йа сырчы, бездизчи йа окчи йачы. [6.922-б.]*

Кыргызча мааниси:

*Темирчи, өтүкчү жана кырмачы,
Же сүрөтчү, жыгач кескич, же окчу-жаачы.*

Бул кош саптар азыркы поэтикалык котормолордо мындайча которулган.

Уйгурча котормодо:

*Темирчу, өтүкчи йена теричи,
Йа сырчы, бойокчы, йа окчы, йачы. [6.922-б.]*

Өзбекче котормодо:

*Темирчи (лар), этикчилар (яъни косиблар) хамда уймакордурадгор (лар),
Ёбуёкчи (лар), рассомлар, ёуксоз-ёйсозлар [7.667-б.]*

Казакча котормодо:

*Теміріші, етікіші, балташы, терішілер,
Сыршы, зергер, садакшы, жебешілер. [8.417-б.]*

Үрүмчүдөн чыккан кыргыз тилиндеги котормодо:

*Темирчи бар, өтүкчү бар, кырмачы,
Сырчы, бөзчү, жебе, саадак кылдаты. [9.416-б.]*

Кыргызча котормодо:

*Темирчилер, өтүкчү, бычмачылар,
Бөёкчусу, жебечи, жаачысы бар. [10.366-б.]*

Бул главада кол өнөрчүлөргө туура мамиле жасоого үндөйт. Бирок, жөн эле куру сөз менен айтпастан, көркөм элестөө аркылуу ар бирөөсүн атап, алардын өзгөчө баалай турган касиеттерине токтолуп өтөт. Мына ушундай атап өткөн кош саптарынын бири жогорудагы келтирилген мисалдар болуп саналат. Бул мисалдарда Жусуп Баласагын темир устаны, өтүкчүнү, жыгач устаны, кырмачыны, сүрөтчүнү жана окчу-жаачыларды атап өтөт. Мындай автордун атоолору азыркы поэтикалык котормолордо берилген, бирок өзгөрүүлөрдөн да алыс эмес. Тагыраак айтканда, жогорудагы келтирилген мисалдан көрүнүп тургандай, биринчи кош сабындагы оригиналда «**кырмачы**» деген сөз азыркы уйгурча котормодо: «**теричи**», казакча котормодо: «**балташы, терішілер**», кыргызча котормодо: «**бычмачылар**» деп алмаштырылып которулган. Ал эми орусча котормодо бул сөздүн мааниси толугу менен жоюлуп кеткен. Негизинен, «**кырмачы**» деген сөздү алмаштырып которуунун зарылчылыгы деле жок болчу. Өзгөчө, кыргызча котормолоруна бул тийиштүү. Анткени, бул сөздүн тыбыштык түзүлүшү жагынан жана берген мааниси боюнча кыргыз тилинде берилген. Бул сөздүн мааниси кыргызча-орусча сөздүктө «**изготовитель**

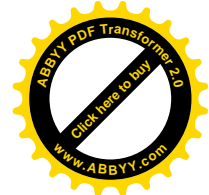
деревянной посуды» (жыгачтан идиш жасаган кол өнөрчүлөр) деп которулган [11.496-б.]. Ал эми уйгурча сөздүктөрдө бул сөздү кезиктирүүгө болбойт [12.264-б.]. Мындай өзгөчөлүктү байкаган өзбекче жана Үрүмчүдөн чыккан кыргызча котормолордо туура которуп беришкен. Атап айтканда, өзбекче котормодо: *«уймакор»* деген сөз менен берилген, бул өзбекче-орусча сөздүктө: *«уймакор» (резчик, режущий узоры на твердом материале)* деп которулган [13.164-б.]. Демек, оригиналдагы **«кырмачы»** деген сөз азыркы тилибизде архаизмге айланып кетсе да, өзүнүн берген мааниси жана жазылган тыбыштык өзгөчөлүгү менен кыргыз элинде гана айтылып, жазылып жүргөндөй берилгендигин танууга болбойт. Анткени, башка түрк элдеринин сөздүктөрүндө мындай сөздүн маанисин да, өзүн да кезиктирбейсиң. Ошондуктан, бул сөздүн оригиналдагы мааниси кыргыздар тарабынан байыртадан жазылып жүргөндөй берилген. Ал эми уйгурларда болсо, табиятынан **«терс»** деген сөздөн **«р»** үнсүз тыбышын түшүрүп **«тес»** деп; **«эки»**, **«тогуз»**, **«сегиз»** деген сандарга **«к»** үнсүз тыбышын кошуп **«эки»**, **«токуз»**, **«секкиз»** деп; **«тишин»**, **«түштү»** деген сөздөрдөгү **«т»** үнсүз тыбышын **«ч»** үнсүз тыбышына алмаштырып, **«чишиң»**, **«чүштү»** деп жазып келишкендигин, **«кырмачы»** деген сөздүн берген мааниси да, тыбыштык түзүлүшү да жок болушу жөн эле пайда боло калган өзгөчөлүктөр эмес. Эгерде Жусуп Баласагын уйгур элинен чыккан инсан болсо, анда дастанында уйгурлар окшоп **«тес»**, **«эки»**, **«токуз»**, **«секкиз»**, **«чишиң»**, **«чүштү»** деп жазат эле. Тескерисинче, оригиналдагы мисалдардан көрүнүп тургандай, **«терс»**, **«эки»**, **«төрт»**, **«тогуз»**, **«сегиз»**, **«тишин»**, **«түштү»**, **«ачык»**, **«кокус»**, **«кырмачы»** деп байыртадан кыргыздар айтып, жазып жүргөндөй жазган. Мындай мисалдарды дастандын оригиналынан миңдеп кездештирүүгө болот. Мунун өзү дастандын тили түрк тилинде, анын ичинде орто кылымдагы кыргыз тилинде жазылганын эске салат. Себеби, уйгур тилинде **«терс»** түрүндө болуп, кийин **«тес»** болуп өзгөргөнүн, же **«эки»** – **«эки»**, **«тогуз»** – **«токуз»**, **«сегиз»** – **«секкиз»**, **«тиш»** – **«чиш»**, **«түш»** – **«чүш»** болуп өзгөргөндөрүнө далилдер жок. Ал эми кыргыз сөздөрүнүн орто кылымда эле **«терс»**, **«эки»**, **«тогуз»**, **«сегиз»**, **«тиш»**, **«түш»**, **«кырмачы»** болуп жазылып, 9 кылым өтсө да өзгөрбөй, ошол калыбында сакталып, колдонулуп келе жатышын эч кандай кокустук дешке болбойт. Бекеринен, европа окумуштуулары да Жусуп Баласагынды, Махмуд Кашкарды кыргыз элине көбүрөөк жакындаштырышат. Маселен, «Кутадгу билигди» жана Орто Азия элдеринин ырларын, макал-лакаптарын орус тилине которгон акын Наум Гребнев: «Кутадгу билиг» силерге көбүрөөк тийиштүү. Жеке эле алардын мекени силердин жери болгондон эмес, анын мүнөзү да, дүйнөсү да силерге жакын.»-десе, «Самарканд асманындагы жылдыздар» деген көп томдуу романдын автору, Мамлекеттик сыйлыктын жана Өзбек ССРСинин Хамза атындагы сыйлыктын лауреаты, Орто Азияда жашаган элдердин тарыхын жакшы билген чоң жазуучу Сергей Петрович Бородин: «Силер кыргыздар, эң эле камырабассыңар. Жадаса, өзүңөргө тийиштүү энчини алуудан жалтайлайсыңар... Деги байыркы адабий эстеликтерде силердин эмгегиңер чоң экенин билесиңерби? Кыргыз-түрк элдеринин ичинен байыркыларынан. «Манас» сыяктуу улуу баянды силердин бабаңар жаратканы бекер эмес! Өз мурасыңардан куру жалак калбагыла!»-деп жазат [14.]. Ошол себептен, Кыргыз Эл Жазуучусу Түгөлбай Сыдыкбеков: «ит атасын тааныбайт», - деп жазса керек. Демек, котормо жанрында да Турганбай Кылычбек жоопкерчиликтүү менен мамиле кылгандыгы байкалды. Өзгөчө, кыргыздардын байыркы нукура кыргыз тилинде айтылып, жазылып келген сөздөрдү ошол калыбында жоопкерчиликтүү которууга багыт койгондору жогорудагы мисалдар далилдеди. Котормочулук аракетинен кийин деле, жазуучу роман жанрында жазуу боюнча калемин курчутту. 1998-жылы “Уланган урпак”, 2000-жылы “Булуттар каалгыйт” романын жана “Куттуу конок”, “Элге сыймык, эрге даңк” деген очерк, драма жазат. Ошондой эле, “Элге жаккан түшпөс хан” дастаны да Жуңго кыргыздарынын журтчулугуна кеңири таанылган. Бул дастанды улай “Өзүм өскөн айылда”, “Көк конуш” сыяктуу онго жакын дастаны “Маанай” аттуу ырлар жыйнагы, “Булуттар каалгыйт” аттуу романы жарыяланган. Жазуучу Турганбай Кылычбектин жалпы чыгармачылыгына сереп кылган Мамбеттурду Мамбетакун:

“Акын өзүн элжиреткен ар бир кубулушка, окуяларга карата сөз козгондо сүрөтүн таамай тарткан чабыттоолорго жол ачат, анын тескерисинче, кээ бир ырларында натурализмге алдырып, реалдыктын сырткы көрүнүшүн гана элестетүүгө чейин барат”, -деп жазган [4.259- б.]. Сөзүбүздүн акырында Жунгодогу кыргыздардын жазуучусу жана котормочусу Турганбай Кылычбектин чыгармачылык өнөрканасын алгач ыр жазуу менен баштап, андан аңгеменин чебери катары бааланып турмуш чындыгынын маңызын жашоонун көрүнүштөрү аркылуу сүрөттөө менен өз окурмандарын таап, “Чолпон” повестине чейин окулуп, ар бир чыгармасына жекече баалар берилип келгендигин байкоого болот. Өзгөчө, түрк дүйнөсүнө таанымал Жусуп Баласагындын “Кутадгу билиг”дастанынын Норуз Үсөнаалы менен бирликте кыргыз тилинде которуп, котормонун сапаты түп нускадан четтебей, колдорунан келишинче нукура кыргыз тилинде түп нускада берилген сөздөрү сактап, кыргыздын нукура сөздөрүн кийинки муундун окурмандарына жеткирүүгө аракет кылганлдыгы котормонун сапатынан байкалат. Буга жогоруда жазылган маалыматтар далил. Бүгүнкү күндө Кыргызстандагы которулган котормого караганда Норуз Үсөнаалы менен Турганбай Кылычбектин кыргыз тилинде которулган вариант түп нускадан которулган деп айтууга негиз бар.

Адабияттар тизмеси

1. Шинжаң кыргыз адабияты. 30жылдан тандалган чыгармалар [Текст] / // 1-кара сөзбөлүгү Түзүүчү: Толкун Турду. - Шинжаң: 2011. - 410 бет.
2. Жуңго кыргыз акын-жазуучуларынын чыгармаларынан тандалмалар [Текст]. - Кызылсуу: 2007. - 795 бет.
3. Кыргыз калемгерлери (азыркы заман бөлүгү) [Текст]. - Шинжаң эл басмасы, 1992. – 379 бет.
4. Мамбеттурду Мамбетакун. Жуңго кыргыз адабият тарыхы [Текст] / Мамбеттурду Мамбетакун. - Артыш: Кызылсуу кыргыз басмасы, 2015. – 477 бет.
5. А.Абдрасул. Чолпон жолто баа [Текст] / А.Абдрасул // Керметоо. - 1987. - №1. - 2-бет.
6. Юсуп Хас Хажип. Кутадгу билиг [Текст]: Абдурахим Өткүр, Ахмет Зийади, Мамтемин Юсуптердин уйгур тилиндеги котормосу. – Пекин: Бейжин, – 1984. – 1367 бет.
7. Юсуф Хас Хажиб. Кутадгу билиг. [Текст]: Каюм Каримовдун өзбек тилиндегикотормосу. – Ташкент: Фан, 1971. – 963 бет.
8. Жүсіп Баласагун. Кутты білік [Текст]: А.Егеубаевдин казак тилиндеги котормосу. – Алматы: Жазушы, 1986. – 613 бет
9. Жусуп Хас Хажип. Кут даарытар билим [Текст]: Турганбай Кылычбек, Норуз Үсөнаалынын кыргыз тилиндеги котормосу.(араб тамгасында басылган). – Үрүмчү: Шинжаңэл басмасы, 1992. – 779 бет.
10. Жусуп Баласагын. Кут алчу билим [Текст]: Т.Козубековдун кыргыз тилиндеги котормосу. – Ф.: Кыргызстан, 1988. – 527 бет.
11. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк [Текст] / К.К.Юдахин. – Б.: Шам, 1999. – 496 бет.
12. Наджип Э.Н. Уйгурско-русский словарь [Текст] / Э.Н.Наджип. – М.:

Советская энциклопедия, 1968. – 264 с.

13. Узбекско-русский словарь [Текст]. – М.: Издательство иностранных национальных словарей, 1959. – 581 с.

14. Сыдыкбеков Т. Улуу сөз жөнүндө ой [Текст] / Т.Сыдыкбеков / Кыргызстан маданияты, 1969, 28-май, 4-июнь.

15. Турдубаева Н.Ш. Жунго кыргыздарынын “Кыргыз калемгерлери” антологиясы тууралуу [Электронный ресурс] / Н.Ш.Турдубаева Вестник КГУСТА. – 2020. - №3(69). – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45684312>